

УДК 378.147

І.І. КОЗИНЕЦЬ,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Дніпропетровської державної фінансової академії*

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ПОКАЗНИК ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто питання культури мовлення сучасної молоді та необхідність дотримання норм мовленнєвої культури у спілкуванні. Досліджено взаємозв'язок високого рівня культури мовлення з розвитком духовності особистості. Виявлено причини зниження культури мовлення, наведено найпоширеніші помилки у вимові, що порушують чистоту мови. Запропоновано шляхи подолання низької мовленнєвої культури.

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, сленг, суржик, найуживаніші мовленнєві помилки, двомовність.

Постановка проблеми. Важливою рисою ерудованої, всебічно розвиненої людини є висока мовленнєва культура, тобто вміння досконало використовувати сучасну літературну мову з усією різноманітністю виражальних засобів та притаманними літературній мові нормами. Культура мовлення як основний засіб комунікації та невід'ємна складова загальної культури особистості є одним із найважливіших показників освіченості та цивілізованості суспільства, передбачає правильне, оптимальне використання мовленнєвих засобів та містить у собі мовні надбання соціуму впродовж усіх етапів його розвитку.

Культура мовлення передбачає досить високий рівень загальної культури, любов до мови, культуру спілкування. Процес опанування мови та її культури пов'язаний зі здобуттям навичок правильно розмовляти й писати, точно висловлювати свою думку, активно використовувати мовні знання, грамотно застосовувати їх.

Мета статті – розкрити сутність поняття «культура мовлення», дати поради щодо удосконалення культури мовлення, підготувати матеріали для подальшого використання у навчальному процесі.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питання культури мовлення, звичайно, досліджують мовознавці. Останніми роками з'явилися спроби теоретичних досліджень цього питання. Зокрема це питання було предметом дослідження провідних вітчизняних учених, таких як В.О. Александрова, В.С. Єгорова, М.А. Жовтобрюх, М.І. Пентиліук, О.Б. Ткаченко, Н.Б. Кривець та ін. Проте, незважаючи на спроби науковців дослідити культуру мови, мовлення нашого суспільства, усе ж залишається проблемним питання чистоти мови та мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом, коли відбулися значні зміни в умовах функціонування мови, стає актуальною проблема мови як засобу спілкування, мови в її реалізації, проблема культури мовлення.

Як зазначає В.О. Александрова, мовленнєвою культурою вважають складну систему мовних знаків, що ґрунтується на мовних і моральних правилах та нормах поведінки. Культура мовлення – це такі якості мовлення того, хто говорить чи пише, які забезпечують людині ефективно досягнення мети спілкування з дотриманням правил, етичних норм, ситуативних і естетичних нюансів [1, с. 8].

Під терміном «культура мови» розуміють відповідність її не тільки сучасним літературним нормам, а й іншим якостям, що свідчать про її комунікативну досконалість: точність, логічність, чистота, виразність, багатство, доцільність тощо [5, с. 37], підкреслює М.Р. Львов.

Культура мовлення передбачає вибір мовцем найбільш доцільних мовних засобів для конкретної мовленнєвої ситуації. Слово може возвеличити людину й образити. Головне для культури мовлення – це те, щоб будь-яке слово, будь-який вислів вживався відповідно до ситуації спілкування і не виходив за межі дозволеного.

М.В. Булатова-Топоркова зауважує, що не можна говорити про культуру мови й мовлення, не торкнувшись питання культури взагалі. Культура є історично визначеним рівнем розвитку суспільства й людини, що виявляється в типах та формах організації життя й діяльності людей, а також у тих матеріальних і духовних цінностях, які створюють люди. Це соціально-прогресивна творча діяльність людства в усіх сферах буття й свідомості. Культура характеризує матеріальний та духовний рівень розвитку певних історичних епох, суспільно-економічних формацій, певних суспільств, народностей, націй, а також специфічних сфер діяльності або життя [2, с. 167].

Зниження культури нашого мовлення є наслідком активного використання сленгів, жаргонів, суржику. Наша мова переповнена різного роду діалектизмами, тавтологією, плеоназмами, жаргонізмами, які суттєво знижують рівень мовленнєвого розвитку. Саме тому дослідження культури мовлення є надзвичайно актуальним.

Найпоширенішими помилками у вимові, що порушують чистоту мови, є неправильний наголос (рóbлю, підéмо замість роблю́, підéмо) невиправдане «акання» (галасувати замість голосувати, хоча слова мають абсолютно різні значення, галасувати – здійсмати галас, сильно кричати [9, с. 158], голосувати – віддавати голос за якесь рішення, за кого-небудь [9, с. 180]; пакупка, галитися) та впливи інших мов, переважно російської. Порушують чистоту мови й лексичні засоби: просторічні, суржикові слова, канцеляризми і професіоналізми, лайливі й вульгарні слова.

Рівень культури мовлення – високий, середній чи низький – залежить від рівня загальної культури, тобто соціально-комунікативних норм поведінки. Найпоширеніші мовленнєві помилки [1, с. 8]:

- порушення логіки викладу змісту;
- збіднений арсенал лексики і стилістичних прийомів: вживаються однотипні вирази, дуже рідко – епітети, метафори, порівняння та інші виразні засоби мови, абітурієнти майже не знають значення фразеологізмів;
- невміння правильно узгоджувати за змістом слова (числівники з іменниками) тощо;
- студенти майже не володіють нормами наукового мовлення (наукового стилю), через що науковому керівникові доводиться виконувати функцію редактора студентських робіт.

На нашу думку, як показує досвід роботи, студенти-першокурсники на неналежному рівні розрізняють стилі мови. Усне мовлення офіційного спілкування потребує покращання. Мовна неграмотність, невміння написати елементарний текст, перекласти його з української мови на російську чи навпаки чомусь перестали сприйматися як недолік.

Розмовляючи між собою, студенти часто використовують сленгізми, наприклад: рвати когті (піти, втекти), здати на шару (про іспит чи залік), ганяти понти (поводити себе з викликом), пробити на ушняк (задуматися), блін, не грузи мене, мені це по барабану тощо. Поширення сленгу серед молоді самі студенти пояснюють тим, що саме мова аргументує їм яскравіше висловити свій емоційно-експресивний стан.

М.В. Філіпчук та Ю.А. Гриник підкреслюють, що на процес формування мовної особистості впливають як певні індивідуальні особливості мовця, так і зовнішні умови. В українських реаліях найбільш потужним чинником, який визначає мовну особистість, є білінгвізм. Білінгвізм – реальна соціально-мовна ситуація, сутність якої полягає у співіснуванні і взаємодії двох мов у межах одного мовного колективу. Білінгвізмом можна назвати також специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави. Джерелом білінгвізму, як правило, виступає етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох народностей, що користуються різними мовами. Через те, що в сучасному світі практично немає етнічно «чистих» держав, білінгвізм як явище набув великого поширення. Ши-

роке використання білінгвізму спричиняє до виникнення суржиків, що порушує мовні норми сучасної української мови. Так, серед правничої лексики спостерігаємо такі неправильні вислови: «згідно діючого законодавства», «у вигляді кари», «договір куплі-продажу», «і так далі», «винуватий у скоєнні злочину» та інші. Проте проблема соціолінгвістичних досліджень білінгвізму часто полягає в неможливості визначити чіткі межі білінгвізму.

Для білінгвізму характерним є поняття інтерференції. Інтерференційний вплив російської мови в сучасній україномовній ситуації дуже відчутний. А тому в українському мовознавстві білінгвізм розглядається у контексті російсько-української двомовної практики [11].

Отже, білінгвізм як соціальне явище є надзвичайно поширеним у нашому мовленні, що склалося історично. Це, звичайно, великою мірою впливає на культуру мовлення в суспільстві, призводить до деградації української мови.

Важливо розуміти, що суржик – це збіднена мова, позбавлена національного колориту, краси й виразності. З побутового мовлення він потрапляє на сторінки газет і журналів, книжок і брошур. У художній мові суржик – стилістичний засіб типізації та індивідуалізації персонажів, створення комічного, іронічного ефекту, наприклад, у творах Г. Квітки-Основ'яненка, М. Старицького, Остапа Вишні, С. Олійника, О. Чорногуза, П. Глазового та інших. Серед сучасних українських письменників суржик посідає помітне місце у творах Богдана Жолдака, Леся Подерев'янського, Ірени Карпи [3, с. 75].

Для вирішення проблеми суржифікації необхідно на державному рівні проводити таку політику, яка змогла б значно підвищити роль культури мовлення українців.

Г.М. Сагач підкреслює, що оскільки в останні роки зростає інтенсивність ораторської комунікації, слід наголосити на необхідності подальшого розвитку риторичної культури особистості з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням [8, с. 17]. Адже від якісного або неякісного мовлення залежить, врешті-решт, доля окремих людей і суспільства в цілому. Опанування знань стилістичних багатств української мови, використання слова як знаряддя праці, носія інформації, професійної вербальної зброї та засобу духовного впливу сприяє піднесенню культури й духовності нації взагалі [7, с. 10].

Правильно й чисто говорити рідною мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників. Це не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними у нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично. Плекати культуру мовлення – обов'язок кожного. Як тут не згадати пророчи слова давньогрецького мислителя Сократа, який жив у IV ст. до н. е.: «Заговори, щоб я тебе побачив».

Індивідуальна мовна культура – це своєрідна візитна картка особи незалежно від її віку, фаху, посади. Навряд чи матиме належний авторитет і вплив той, хто не вміє правильно висловити свою думку, хто не користується виражальними мовними засобами, неспроможний дібрати лексичні вирази відповідно до конкретної ситуації [1, с. 10]. Кожний свідомий член свого народу мусить добре розуміти й поширювати головне різномовне гасло «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис» [6, с. 197].

Ефективність мовлення багато в чому залежить від доречно, на своєму місці вжитого слова. Слів у нашій мові багато, вони вступають між собою в синонімічні, омонімічні, антонімічні й паронімічні відношення; є серед них слова нейтральні й образні, емоційно забарвлені, слова полісемічні та моносемічні; розрізняються слова загальнолітературні і спеціальні, термінологічні, загальнонародні та діалектичні, книжні і розмовні, архаїзми і неологізми, вживані в прямому і переносному значеннях і т. д. Учень ще в стінах середньої школи має опанувати основні словесні скарби рідної мови і навчитись раціонально їх використовувати.

Висновок. Сьогодні проблема культури мовлення є надзвичайно актуальною, саме тому її вирішення має залежати як від людей, так і від держави. Досконале володіння мовою є важливим компонентом загальної культури особистості, що сприяє грамотній підготовці фахівців у різних сферах, оскільки саме творче використання засобів мовлення повною мірою проявляє професійні обдарування особистості, сприяє її самотворенню та самовираженню.

Н.Б. Кривець у своїй праці пропонує такі шляхи підвищення особистої культури мовлення:

- виробити стійкі навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу;
- не говорити квапливо – без пауз, «ковтаючи» слова;
- частіше «заглядати у словник», правопис, посібники зі стилістики;

– вивчати мовлення майстрів слова;
– читати вголос, із дотриманням усіх аспектів нормативності;
– заучувати напам'ять художні твори, причому не тільки віршовані;
– оволодівати жанрами, видами писемного мовлення, зокрема ділового мовлення;
– привчити себе до систематичного запису власних думок та спостережень, щоденникових записів, сімейної хроніки тощо;
– виробити звичку читання з «олівцем у руках» – жоден цікавий і вартісний вираз не повинен бути втрачений для вас [10, с. 15].

Також однією з проблем реальності нашого суспільства, на жаль, є суржик. Звичайно, що всі ми бажаємо говорити літературною мовою, хоча б максимально наближено до неї, тому не можна допустити, щоб суржик претендував у майбутньому на мову світового спілкування. Тому необхідно більше працювати над удосконаленням індивідуального мовлення. Це насамперед читання якісної художньої літератури, підвищення ступеня відповідності мови нормам літературної вимови, вивчення правил літературної вимови. До програмового матеріалу вищів потрібно вводити спецкурси з вивчення культури мови, адже рівень мовної культури сприяє вихованню всебічно розвиненої особистості.

Для підготовки бакалаврів за галуззю знань «Економіка і підприємництво» у Дніпропетровській державній фінансовій академії вже декілька років поспіль до навчальних планів введено вибірку дисципліну «Культура мови», навчальна програма якої постійно удосконалюється. Необхідно зазначити, що вивчення цієї дисципліни викликає неабияку зацікавленість у студентів і сприяє позитивному результату. Тому в майбутніх наших дослідженнях плануємо показати активні методи навчання, що застосовуються у навчальному процесі.

Список використаних джерел

1. Александрова В.О. Мовленнєва культура сучасної молоді / В.О. Александрова // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 8 (ч. 2). – С. 7–11.
2. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие / М.В. Буланова-Топоркова, А.В. Духавнева, Л.Д. Столяренко, С.И. Самыгин, Г.В. Сучков, В.Е. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 544 с.
3. Єгорова В.С. Культура мовлення сучасної молоді / В.С. Єгорова Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2010. – Вип. 9. – С. 74–78.
4. Жовтобрюх М.А. Культура мовлення і школа / М.А. Жовтобрюх Культура слова: респ. міжвід. зб. – К.: Наукова думка, 1988. – Вип. 34. – С. 3–10.
5. Львов М.Р. Риторика. Культура речи: [учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов вузов] / М.Р. Львов. – М.: ИЦ Академия, 2003. – 272 с.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко; упоряд., автор істор.-біогр. нарисів і приміток М. Тимошик. – Київ: Либідь, 1995. – 296 с.
7. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навчальний посібник / Г.С. Онуфрієнко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
8. Сагач Г.М. Риторика: навчальний посібник для студентів середніх і вищих навчальних закладів / Г.М. Сагач. – вид. 2-ге, перероб. і доп. – Київ: ВД «Ін Юре», 2000. – 568 с.
9. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. проф. В.С. Калашника. – Харків: ФОП Співак Т.К., 2009. – 959 с.
10. Усне та писемне ділове мовлення: культура мови державного службовця: метод. рекомендації. / уклад. Н.Б. Кривець; Донецька обласна державна адміністрація. – Донецьк: Донецький обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, 2013. – 18 с.
11. Філіпчук М.В. Культура мовлення в умовах білінгвізму: тези / М.В. Філіпчук, Ю.А. Гришук. – Чернівці: Буковинський державний фінансово-економічний університет, 2012. – 3 с.

References

1. Aleksandrova, V.O. (2013). *Movlennieva kultura suchasnoi molodi* [Speech culture of modern youth]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia* [Problems of modern teacher training]. No. 8 (Part. 2). pp. 7-11. (In Ukrainian).

2. Bulanova-Toporkova, M.V., Duhavneva, A.V., Stoljarenko, L.D., Samygin, S.I., Suchkov, G.V., Stoljarenko V.E. (2002). *Pedagogika i psihologija vysshej shkoly* [Pedagogy and Psychology of higher educational establishment]. Instruction manual. Rostov-on-Don. Feniks, Publ. 544 p. (In Russian).

3. Iehorova, V. S. (2010). *Kultura movlennia suchasnoi molodi* [Speech culture of modern youth]. *Doslidzhennia z leksykologhii i hramatyky ukrainskoi movy* [Research on Ukrainian lexicology and grammar]. Issue 9, pp. 74-78. (In Ukrainian).

4. Zhovtobriukh, M.A. (1988). *Kultura movlennia i shkola* [Speech culture and school] *Kultura slova: resp. mizhvid. zb.* [Speech culture. Republic interdepartment proc.] Kyiv. Naukova dumka Publ. Issue 34, pp. 3-10. (In Ukrainian).

5. L'vov, M.R. Ritorika. (2003). *Kul'tura rechi*: [ucheb. posobie dlja studentov gumanitarnyh fakul'tetov vuzov] [Rhetorics. Speech culture: [Manual for students of humanitarian departments]]. Moscow. IC Akademija Publ. 272 p.

6. Ohienko, I. (1995). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [The history of Ukrainian standard language]. Issuer, author of historical-bibliographical notes M. Tymoshyk. Kyiv. Lybid Publ. 296 p.

7. Onufriienko, H.S. (2006). *Naukovyi styl ukrainskoi movy* [Scientific style]. Instruction manual. Kyiv. Tsentr navchalnoi literatury Publ. 312 p.

8. Sahach, H.M. (2000). *Rytoryka*. [Ritorycs]. Instruction manual for students of secondary and higher educational establishments. 2nd ed. Kyiv. VD 'In Yure' Publ. 568 p.

9. Kalashnyk, V.S. (2009). *Tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Defining Dictionary of modern Ukrainian]. Kharkiv. FOP Spivak T.K. Publ. 959 p.

10. Kryvets, N.B. (2013). *Usne ta pysemne dilove movlennia: kultura movy derzhavnoho sluzhbovtzia: metod. rekomend.* [Oral and written business language: state serviceman language culture: methodical recommendations]. Donetsk region state administration. Donetsk. Donetsk regional center of retraining and advanced training of employees of state agencies, local governments, state enterprises, institutions and organizations. 18 p.

11. Filipchuk, M.V., Hrynyk, Yu.A. (2012). *Kultura movlennia v umovakh bilinhvizmu Tezy* [Language culture in multilingualism conditions: Abstract of paper]. Chernivtsi. Bukovyn' state financial economic university. 3 p.

Рассмотрен вопрос культуры речи современной молодежи и необходимость соблюдения норм речевой культуры в общении. Исследована взаимосвязь высокого уровня культуры речи с развитием духовности личности. Определены причины снижения культуры речи, указываются самые распространенные ошибки в произношении, которые нарушают чистоту языка. Предложены пути преодоления низкой речевой культуры.

Ключевые слова: культура языка, речевая культура, сленг, суржик, употребляемые речевые ошибки, двуязычие.

The issues of today's youth culture of speech are researched. The interrelation between a high level of speech culture and individual spirituality development is demonstrated.

High speech culture is an ability to use modern literary language with all its means of expression and diversity inherent in literary language norms. The culture of speech as the basic means of communication and an essential component of the overall cultural identity is one of the most important indicators of education in civilized society and provides correct and optimal use of speech means. Speech culture is a complex system of linguistic signs based on linguistic and moral rules and norms of behavior.

The reasons for decline in speech culture are discussed, and the most common mistakes in pronunciation that violate the purity of language are specified.

Reducing the culture of our speech is the result of actively using slang and jargon. The language is often full of different kinds of dialect, tautology, pleonasm, jargon that significantly reduce the level of language development.

The most common errors in speech are: violation of logic in content; insufficient arsenal of vocabulary and stylistic devices; rarely used epithets, metaphors, comparisons, and other expressive means of the language; ignorance of the importance of phraseology; inability to properly coordinate related words; ignorance of language rules.

Ways of overcoming low verbal culture are suggested.

Key words: language culture, culture of speech, slang, the most common speech errors, bilingualism.

Одержано 9.10.2015.